

Židovstvo, zapovijed o sjećanju, obitelji i životu*

Jasminka Domaš (prir.), *Glasovi, sjećanja, život. Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji*, Zagreb, Biakova –Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, 2015, 356 str.

Kotel DaDon
kdadon@gmail.com

אם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַם תִּשְׂכַּח יְמִינִי.
תִּדְבֹק לְשׁוֹנֵי, לְחֻכֵי אִם לֹא אֶזְכְּרֵי:
אִם לֹא אֶעֱלֶה, אֶת יְרוּשָׁלַם עַל, רֹאשׁ שְׂמֹחֲתִי.

*Nek' se osuši desnica moja, Jeruzaleme, ako tebe zaboravim!
Nek' mi se jezik za nepce prilijepi ako spomen tvoj smetnem ja ikada,
ako ne stavim Jeruzalem vrh svake radosti svoje! (Ps 137, 5-6)*

Knjige Biblije općenito, a osobito Petoknjižje mnogo puta ponavljaju životnu važnost prisjećanja prošlih zbivanja, ne samo kao vjerskog iskustva nego i kao katartičkog faktora koji oblikuje židovski identitet. Jednostavan ali značajan faktor koji dokazuje važnost prisjećanja u judaizmu je broj ponavljanja glagola »זכר« (tj. *sjetiti se*) u Bibliji. Dok se u samoj Tori glagol pojavljuje skoro stotinu puta, u cijeloj se Bibliji ponavlja više od 170 puta.

Središnje zapovijedi u židovstvu vezane su uz prisjećanje. Tora nam nalaže: »*Sjećaj se onoga što ti je učinio Amalek dok ste bili na putu pošto ste izišli iz Egipta*« (Pnz 25, 17)¹ i »*Sjeti se da svetkuješ dan subotnji*« (Izl 20, 8), ali najvažnija zapovijed Tore vezana uz sjećanje spominje se u Izlasku iz Egipta: »*Sjećajte*

* Tekst je najprije objavljen kao Uvod u predstavljanu knjigu, 9-12, a ovdje prenesen uz autorovo dopuštenje.

¹ Biblijski prijevodi prema *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008 (KS), ukoliko nije drukčije navedeno. Tetragram iz originalnog prijevoda KS zamijenjen je Božjim imenom Vječni, jer u židovstvu nije dopušteno koristiti se Božjim imenom JHVH.

se ovoga dana u koji ste izbavljeni iz Egipta, iz kuće ropstva, jer vas Vječni izbavi odande svojom jakom mišicom...« (Izl 13, 3). Maharal piše:

»Vidjeli smo da Tora Izlazak iz Egipta postavlja kao temelj svih temelja i korijen svega. Mnogo je zapovijedi dano zbog Izlaska [iz Egipta], koje se odnose na ovaj temelj od kojeg se nikada ne smijemo odijeliti.«²

Jedan od ključnih elemenata pamćenja zapovijedi je, naravno, prenošenje ovih sjećanja idućim generacijama. Zato Tora i zapovijeda: »Svome sinu toga dana objasni: to je za ono što mi je Vječni učinio kad sam se iz Egipta izbavio« (Izl 13, 8).

Nakon uništenja Hrama u Jeruzalemu, središta postojanja cijelog židovskog naroda, dodana je još jedna zapovijed o sjećanju, da pamtimo i bit Hrama i djelo koji se u njemu odvijalo te da oplakujemo njegovo uništenje. Ova je zapovijed namjeravala zamijeniti službu koja se odvijala u Hramu. Tako su mjesto zapovijedi koje su se odnosile na Hram preuzele zapovijedi koje su nas podsjećale na Hram, kao na primjer molitve koje su zamijenile žrtve.³ Na takav je način bilo moguće zadržati središnju ulogu Hrama u svijesti ljudi. Također, uništenje Hrama stoljećima se moglo promatrati kao središnji događaj u životu naroda te ključna komponenta u povijesnoj kolektivnoj svijesti te definiranju identiteta različitih dijelova naroda koji su nastavili živjeti u Dijaspori.

Mudraci su umjeli učvrstiti to sjećanje praktičnim uputama i pisanim svjedočanstvima koje nalazimo u Mišni,⁴ te tako oblikovati židovski život na temelju obnavljanja i oživljavanja sjećanja na Hram u Jeruzalemu.

Mišna je postala najznačajniji instrument prisjećanja na Hram, baš kao što obelisci i vrata raznih careva nastavljaju njihova djela. Mišna je ponovo uspostavila i očuvala tradicije koje su se održavale u Hramu u Jeruzalemu te je sjećanje na njih ostavila idućim generacijama.⁵ Osim toga, u Mišni je po prvi put izražena tuga radi uništenja Hrama te nada u njegovu ponovnu izgradnju. Primjeri ovoga mogu se pronaći diljem teksta.

Slijedi lijep primjer izražavanja tuge radi uništenja Hrama:

»Kada je [drugi] Hram uništen, *šamir*⁶ (...) je iščezao i ljudi vjere nestali su iz Izraela; kako je rečeno: u pomoć, Vječni, jer nestaje pobožnih itd. (Ps XII, 2).

² Maharal [Judah Loew ben Bezalel Levai (1520-1609), šire poznat znalcima židovstva kao praški Maharal ili jednostavno MaHaRaL, bio je značajan proučavatelj Talmuda, židovski mistik i filozof koji je veći dio svog života proveo služeći kao glavni rabin Praga], Gevurot Hašem, III. poglavlje, početak; s hebr. prev. K.D.

³ Vidi: Babilonski Talmud (BT) 26b; Midraš Šemot Raba 38,4; Jeruzalem (reprint izdanja iz Vilnusa 1878.)

⁴ Mišna – ponavljanje, učenje; 1. temeljna literatura židovskoga prava usmene Tore; uredio ju je rabi Jehuda Hanasi (188). Sastoji se od šest glavnih dijelova (Šiša sidre Mišna); najveći i najvažniji izvor halahe (židovskoga prava) iz doba tanaita, corpus juris halahe; 2. svaka odredba u sustavu Mišne (usp. Kotel DaDON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil, 2009, 512).

⁵ Više o odjeći koja se nosila u Jeruzalemu i u Hramu vidi: Mišna Suka, Pinhas Kehati, Jeruzalem, 1987, 3,12; Mišna Roš Hašana 4,3; *isto*, 4,4.

⁶ Šamir je ime crva koji je, prema tradiciji, mogao razbiti najtvrdi kamen.

Raban Šimon b. Gamliel kaže: R. Jošua svjedočio je da od dana kada je uništen Hram nije prošao niti jedan dan bez kletve, rosa nije pala kao blagoslov, a okus je nestao iz voća. R. Jose kaže: Obilatost⁷ je također nestala iz voća.«⁸

Slijedi izražaj nade u ponovnu izgradnju Hrama:

»Rabi Šimon b. Gamaliel rekao je: Nikada u Izraelu nije bilo dana većeg veselja od petnaestog *ava* i dana oprosta. Tim su danima kćeri⁹ jeruzalemske običavale izlaziti u bijelim haljinama koje su posudile kako ne bi ponizile one koje takve haljine nisu imale... Kćeri jeruzalemske izlazile su i plesale u vinogradima, istodobno uzvikujući: 'Mladiću, podigni pogled i vidi što biraš za sebe. Ne gledaj na ljepotu nego gledaj na [dobru] obitelj. 'Lažna je ljupkost, tašta je ljepota: žena sa strahom Vječnoga zaslužuje hvalu' (Izr 31, 30). I dalje je rečeno: 'Plod joj dajte ruku njezinih, i neka je na vratima hvale djela njezina!' (Izr 31, 30). Osim toga, rečeno je: 'Izađite, kćeri sionske, i vidite kralja Salomona pod dijademom kojim ga mati ovjenčala na dan svadbe njegove, na dan radosti njegova srca.' (Pj 3, 11).¹⁰ 'Na dan svadbe' odnosi se na dan kada je dan zakon. 'Na dan radosti njegova srca' odnosi se na izgradnju Hrama, neka bi ubrzo bio ponovo izgrađen, za naših dana.«¹¹

Mudraci su iznašli mnoštvo različitih znakova kako bi očuvali sjećanje na Hram, njegovu ulogu i središnje mjesto u židovskom životu. Cilj tih znakova bio je potaknuti cjeloživotno i neprekidno prisjećanje svakog Židova na uništenje Hrama. Talmud ovako kaže:

»Učimo da je Rabi Išmael ben Eliša rekao: 'Od dana uništenja Hrama ne bismo smjeli jesti meso ili piti vino. No, ne opterećujemo našu zajednicu takvim tere-
tom jer ga većina ne bi mogla podnijeti.'«¹²

Jednako tako, svaki Židov treba pamtit i Izlazak iz Egipta svakoga dana svoga život, čak dvaput dnevno, kako kaže Rabi Elazar, sin Azarije, u Mišni.¹³ Rabini su postavili znakove koji nas podsjećaju na uništenje Hrama u svakom trenutku našega života. Možda je takav najpoznatiji znak običaj razbijanja čaše na vjenčanju.¹⁴ Postoji i mnogo drugih običaja, zakona i pjesama koji se odnose

⁷ Hranjivost.

⁸ Mišna Sota 9,12; vidi i *isto* 9,15; s aramejskoga preveo K.D.

⁹ »Kćeri Jeruzalemske« odnosi se i na »sinove Izraela«, to se jasno vidi iz Baraite u Gemari – Babilonski Talmud (dalje: BT), Taanit 31a, Steinsaltzovo izdanje.

¹⁰ *Pjesmu nad pjesmama* rabini su oduvijek smatrali alegorijom koja prikazuje ljubav Izraela prema Bogu.

¹¹ Mišna Taanit 4,8; s aramejskoga preveo K.D.

¹² BT Baba Batra 60b, izdanje iz Vilniusa, Machon Tevel izdanje, Bnei Brak, 1961; vidi i Tosefta Sota 15,10, Lieberman izdanje; s aramejskoga preveo K.D.

¹³ Mišna Berahot 1,5.

¹⁴ Praksu razbijanja čaše opisuje Šulhan Aruh (dalje: ŠA), Even Ha-Ezer 65,3 prema mišljenju Reme [rabi Moše Iserles, skraćeno: Rema (Krakow, 1520. – Krakow, 1572.), vodeći europski aškenaski halahički autoritet svoga doba, rabin, glavni sudac i predstojnik ješive u Krakowu], Rabin Josef Karo, autor ŠA prema Talmudu, Baba Batra 60b, kaže da se glava mladoženje treba posuti pepelom na mjestu gdje mladoženja inače stavlja tefilin, kako bi se prisjetio tuge radi Jeruzalema.

na prisjećanje na Tiša BeAv, datum koji je kroz tisućljeća postao sinonim za razaranje.

Posljednji znak koji valja spomenuti jest dio zida koji u svakoj židovskoj kući ostaje neokrečen u spomen na uništenje Hrama.¹⁵

Kolektivno pamćenje je jedan od središnjih dijelova nacionalnog identiteta i osjećaja pripadnosti pojedinca zajednici. Drugim riječima, identitet pojedinca u skupini gradi se, među ostalim, na svijesti o zajedničkoj prošlosti svih članova skupine. Židovsko kolektivno pamćenje, među ostalim, gradi se na obnavljanju pozitivnog iskustva Izlaska tijekom Sedera,¹⁶ s jedne strane, te, s druge strane, na prisjećanju negativnih iskustava, kao što je protjerivanje iz Jeruzalema na Tiša BeAv. Na taj način, čuvanjem takvog iskustva u sjećanju i uz pomoć svih spomenuti metoda, uništenje Hrama pretvorilo se, baš kao i Izlazak u stvarni, a ne samo povijesni događaj.

Knjiga Jasminke Domaš »Glasovi, sjećanja, život«, bavi se pitanjem sjećanja, novog prisjećanja, tragičnog i teškog, sjećanja na Holokaust, najveću ljudsku tragediju svih vremena. Čovječanstvo je mora zapamtiti da se nešto takvo ili tome slično više nikada ne bi ponovilo. U ovoj su knjizi sakupljene uspomene, svjedočenja mnogih članova židovskih zajednica s ovih prostora, o njihovim obiteljima, precima, Holokaustu, današnjici. Svjedoci, koji još uvijek tiho žive među nama, odlučili su se sjećati, ali i nastaviti živjeti. Osnovali su obitelji i nastavili živjeti, nastojeći ponovo izgraditi ono što je zlo pokušalo uništiti – židovsku obitelj, židovski način života. Dodavali su dobrotu i ljubaznost tamo gdje ih nije bilo. Kako piše Rabin Kook:¹⁷

»Čista pravednost ne tuži se zbog mraka nego pridonosi svjetlu, ne žali se zbog zla nego doprinosi pravdi, ne prigovara zbog hereze nego osnažuje vjeru, ne jadikuje zbog neznanja nego uvećava mudrost.«¹⁸

¹⁵ BT Baba Batra 60b (Vilnius); ŠA, Orah Hajim, 560, 1, *Ketuvim*; Jeruzalem, 1992.

¹⁶ Lel HaSeder – noć Sedera; u Izraelu prva, u dijaspori prva i druga noć blagdana Pesaha, kada se priređuje Seder, obredna večera čija je bit sjećanje na izlazak iz Egipta, između ostaloga jedenjem macesa i čitanjem Hagade za Pesah.

¹⁷ Abraham Isaac Kook (1865–1935) bio je prvi aškenaski glavni rabin u Palestini pod britanskim mandatom. Utemeljitelj je cionističke ješive Merkaz HaRav, židovski mislilac, halahičar, kabalist, i znameniti poznavatelj Tore. Jedan od najslavnijih i najutjecajnijih rabina 20. stoljeća.

¹⁸ Abraham Isaac KOOK, *Arpilei Tohar*, Izdanje Mahon Haracia, Jeruzalem, 1983, 39; s heb. prev. K.D.